

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

مفهوم هجرت از منظر قرآن و عترت (علیهم السلام)

استاد راهنما:

حجة الاسلام والمسلمین حسین طوسی

استاد مشاوره:

حجة الاسلام والمسلمین محمد سحرخوان

دانش پژوه:

حمید الله عادل

سال ۱۳۸۳

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی
شماره ثبت: ۶۰۷
تاریخ ثبت: —

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اهداء:

این نوشتار را به آستان مقدس اهل بیت عصمت
و طهارت علیهم السلام و روح بلند و ملکوتی حضرت
امام رضوان الله علیه و روح مرحوم پدرم تقدیم می نمایم

۱۳۸۳/۱۱/۲۲

حمید الله عادل

سپاسگذاری:

از زحمات مستمر ویاری استادان گرانقدر،
رهنما و مشاور حضرت حجت الاسلام والمسلمین
حسین طوسی، حجت الاسلام والمسلمین محمد
سحر خوان، پرسنل پر تلاش واحد پایان نامه و
اساتید محترم گروه قرآن و حدیث تشکر و
قدردانی مینمایم.

۱۳۸۳/۱۱/۲۲

حمیدالله عادل

چکیده :

در این رساله بعد از کلیات تحقیق، مفاهیم، اقسام هجرة آثار و فوائد، ارتباط هجرت با پدیده های ارزشی دیگر بحث شده است که چکیده آنها به شرح زیر می باشد.

هجرت در لغت به معنای مفارقت، جدائی، دوری گزیدن، ترك وطن کردن آمده است. و در اصطلاح قرآن عبارت است از: « مهاجرت به سرزمین اسلام است، سرزمینی که بتوانند با کتاب و سنت رسولش آشنا شوند، به آن عمل نمایند.» هجرت دارای اقسامی است، اخلاقی، رهای بخش، علمی، تبلیغی، عبرت انگیز، اقتصادی. هجرت اخلاقی، ترك عادات بد و صفات ناپسند است، هجرت رهای بخش، هجرت از جامعه کفر و شرك و محیط آلوده است، برای نجات و حفظ دین و جان، هجرت علمی، برای کسب علم و معرفت و احکام الهی است، هجرت تبلیغی، برای تبلیغ و رساندن پیام الهی و دینی به سمع مردم است، هجرت عبرت انگیز، برای عبرت گرفتن از سرنوشت اقوام پیشین است، بعد از بررسی و تفکر در احوالات آنها از افکار و اعمال آنها پند بگیرند، هجرت اقتصادی، برای بهبود بخشیدن وضع اقتصادی است.

هجرت از آثار و فوائد معنوی و مادی برخوردار است، و آثار معنوی آن عبارتند از:

- (۱) عفو سیئات (۲) رفتن در بهشت، و آثار مادی آن عبارتست از: گشایش در زندگی، و آثار که هجرت حضرت موسی داشته است، عبارتند از: (۱) نجات از دست طاغوت (۲) آماده شدن برای مقام نبوت (۳) پیدا کردن شغل مناسب (۴) ازدواج موفق (۵) همنشین صالح. هجرت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) دارای آثار است که عبارتند از: (۱) بنای نخستین مسجد در اسلام (۲) تأسیس حکومت اسلامی (۳) ایجاد اخوت بین انصار و مهاجرین (۴) اذن در جهاد، در فصل اخیر رابطه هجرت و برخی پدیده های دیگر بررسی شده است، (۱) هجرت و ایمان، که

هجرت و ایمان از صفات مؤمنین واقعی است (۲) هجرت و جهاد، که دو عامل اصلی در پیروزی اسلام در برابر دشمنان نیرومند بوده است (۳) هجرت و صبر، که در برابر سختیها و مشکلات هجرت صبر لازم است.

فهرست مطالب

صفحه

۲	کلیات
۲	بیان مسأله
۴	پرسش اصلی
۴	پرسش های فرعی
۵	اهداف تحقیق
۵	انگیزه تحقیق
۶	پیشینه تحقیق
۶	فرضیه تحقیق
۷	پیش فرضیه های تحقیق
۷	روش تحقیق
۷	محدودیت های تحقیق
۸	مفاهیم
۸	مفهوم لغوی هجرت
۱۰	مفهوم اصطلاحی هجرت

۱۱.....	مفهوم قرآنی هجرت
۱۴.....	پیشینه هجرت
۱۶.....	فصل اول : اقسام هجرت
۱۸.....	۱ - هجرت اخلاقی
۲۰.....	هجرت اخلاقی در قرآن
۲۰.....	تأمل در معنای الرّجز
۲۳.....	ترك اخلاق سيئه فرعی بر شناخت انسان از خودش است
۲۵.....	سرآغاز هجرت اخلاقی
۲۷.....	توبه : یا هجرت از گناه
۲۹.....	هجرت برتر و مهاجران برتر
۳۲.....	جهاد اکبر
۳۳.....	هجرت و تهذیب نفس
۴۴.....	۲ - هجرت رهایی بخش
۴۴.....	الف - هجرت حضرت ابراهیم

۴۶	سرآغاز هجرت ابراهیم
۴۸	همسفران ابراهیم
۴۹	سرزمین مبارک
۵۱	ب: - هجرت حضرت موسی
۵۷	سرآغاز هجرت حضرت موسی
۵۹	ج: - هجرت اصحاب کهف
۶۰	اصحاب کهف و بت پرستان
۶۳	سرآغاز هجرت اصحاب کهف و رقیم
۶۵	د: - هجرت در اسلام
۶۸	بزرگترین هجرت در تاریخ
۷۳	جمع بندی و نتیجه
۷۴	۳: هجرت علمی
۷۸	آیا تحصیل علم واجب است؟

۸۰.....	موسی در محضر خضر
۸۴.....	احادیث
۸۷.....	عصر تعلیم
۹۵.....	۴: هجرت تبلیغی
۹۹.....	جنیان و انزار قوم
۱۰۳.....	ضرورت تبلیغ
۱۰۵.....	جلوه از هجرت تبلیغی زمان پیغمبر
۱۰۵.....	مبلغان بعد از پیامبر اکرم
۱۰۹.....	۵: هجرت عبرت انگیز
۱۱۵.....	مقصود از سیر چیست؟
۱۲۳.....	۶: هجرت اقتصادی
۱۳۱.....	فصل دوم
۱۳۱.....	آثار و فواید هجرت

آثار و فواید معنوی هجرت	۱۳۳
گشایش در زندگی	۱۳۶
آثار علمی	۱۴۸
ازدواج موفق	۱۳۹
جلوه‌های از آثار و پی‌آمد هجرت مسلمانان صدر اسلام	۱۴۳
الف: - نخستین مسجد در اسلام	۱۴۴
ب: - تأسیس حکومت اسلامی	۱۴۵
ج: - ایجاد اخوت بین انصار و مهاجرین	۱۵۶
د: - آثار علمی فرهنگی هجرت در اسلام	۱۵۷
ه: - اذن در جهاد	۱۴۸

فصل سوم برخی پدیده‌های مرتبط با هجرت ۱۵۰

الف: - ایمان و هجرت	۱۵۰
مؤمنین راستین	۱۵۱
ایمان چیست؟	۱۵۲

۱۵۶	مسلمین صدر اسلام
۱۵۸	مفهوم ولایت
۱۶۰	ب :- هجرت و جهاد
۱۶۴	ج :- هجرت و صبر
۱۶۸	فهرست منابع

کلیات

بیان مسأله :

موضوع این رساله: مفهوم هجرت از منظر قرآن کریم و عترت (علیهم السلام) است این پایان نامه در پی تبیین و شناخت آن از دو منظر مذکور به بررسی آیات و روایات مربوط می پردازد تا مفهوم هجرت در زمینه های متعدد بررسی گردد.

پیشگفتار

از جمله مسائل که انسان در زندگی خود به نحوی به آن سروکار پیدا می کند، و مواجه می شود پدیده هجرت است، از آنجاکه پدیده هجرت در محورهای متعدد، برای انسان مطرح است، ممکن است انسان از نظر سیاسی اجتماعی، اقتصادی، اعتقادی، اخلاقی و مانند آن با پدیده هجرت ارتباط پیدا کند و یا به عنوان یک مسئولیت اجتماعی، اخلاقی، اعتقادی و امثال آن مجبور شود دست به هجرت بزند، که متکی بر ایمان، و حفظ ارزشها، و در راه خداوند باشد، لذا هجرت در اندیشه خاصی اسلامی، یکی از معارف دینی، و از عوامل تربیتی انسان بحساب آمده است، که قرآن کریم در جهت تکامل فکری و معنوی انسان و شکوفایی فکری او، طرح هجرت را ارائه می دهد، که با هجرت می شود تحولی مفید و ثمر بخش را در اندیشه و روح خویش به وجود بیاورد، و در جهت تکامل و ترقی حرکت کند

مفهوم هجرت از منظر قرآن و عترت ﷺ

ویک نظام نوین و پویا را در اندیشه خویش زند کند و هیجان کار و کوشش و دانش را با نهضت هجرت بوجود بیاورد و هر چیزیکه دست و پاگیر تکامل انسان است آنها را دور افکند و مدفون سازد.

آنجا که ایمان انسان و ارزشهای دینی و مذهبی او در معرض نابودی قرار بیگردد و محیط زیست او کاملاً یک محیط ضد دینی باشد، دیگر ماندن و زیستن در آن محیط بسته و آلوده برای انسان با ایمان معنا و مفهوم نخواهد داشت، اگر انسان با ایمان و آرمان و ایده در چنین شرایط و محیط قرار بگیرد وظیفه ایمانی و آرمانی او ایجاب می کند، که اصلی هجرت را عملی نموده، و از زادگاه و محیط خویش هجرت نماید.

قرآن کریم بسیاری از انبیاء الهی را نام می برد که آنها نیز به منظور دست یابی به اهداف الهی شان که همان رساندن ندای توحید به گوش جهانیان و اجرای احکام و دستورات الهی بوده در صورت نیاز و شرایط موجود زمان خودش، از اصل هجرت استفاده نموده اند و از سرزمینی به سرزمینی دیگر رفته اند و به آن جامه عمل داده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم که اشرف مخلوقات و سید انبیاء الهی است نیز در جهت رساندن و گسترش دین مبین اسلام در جهان، از اصل هجرت استفاده نموده و از سرزمین کفر هجرت کرده است آنجا که کفار و مشرکین، مجال اصلاحی و تبلیغی او را می گیرد و نمی گذارد که آئین اسلام را تبلیغ نماید. دیگر در مکه توقف نمی کند و به مدینه هجرت می نماید و آنجا را مرکز اسلام و حکومت اسلامی تشکیل می دهد و در عصر حاضر که بیش از همه ادوار اسلام و ارزشهای اسلامی مورد تاخت و تاز استکبار هست مسلمانان جهان نیز

مفهوم هجرت از منظر قرآن و عترت ﷺ

هر جا که ایمان و ارزشهای دینی آنها عملاً و علناً عملی نشود در آن صورت وظیفه دارد که هجرت کند برای حفظ ایمان و ارزشهای ایمانی خویش هجرت را يك امری ارزشی و پایدار در جهان زنده بدارد لذا در هر جامعه که ایمان پایه و اساس زندگی باشد جایگاه هجرت در آن جامعه محکم و استوار خواهد بود و امام علی علیه السلام این نکته را تأیید و تأکید می کند آنجا که می فرماید:

« وَالْهِجْرَةُ قَائِمَةٌ عَلَيَّ حَتَّىٰ حُدِّمَ الْأَوَّلُ »؛ (۱۱)

یعنی هجرت بر جایگاه ارزشی نخستین خود قرار دارد.

یعنی در هر زمان که زمینه برای هجرت باشد در راستای انجام وظیفه هجرت هست.

پرسش اصلی

مفهوم هجرت، از منظر قرآن کریم و روایات ائمه معصومین علیهم السلام چیست؟

پرسش های فرعی

در چه موارد انسان موظف به هجرت کردن است؟

آثار و پیامد های هجرت چیست ؟

رابطه هجرت و پدیده های دیگر از چه نظر است؟

۱ - دشتی ، نهج البلاغه، خ ۱۸۹، ص ۳۷۱.

اهداف تحقیق

الف : دستیابی به معنا و مفهوم واقعی هجرت از نظر قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم السلام .

ب : بیان نقش مثبت و سازنده هجرت در تکامل حیات مادی و معنوی انسان .

ج : بیان این نکته: با توجه به گسترش ارتباطات و اطلاع رسانی در جهان کنونی، وضع به گونه است که تمام عالم به منزله يك دهکده بزرگ تبدیل شده است ، چه ضرورت برای هجرت کردن دیده می شود؟

انگیزه تحقیق

به قصد خدمت به آستان مقدس قرآن کریم و بهرمندی بیشتر از فرهنگ غنی قرآن کریم ، یکی از معارف آن که موضوع هجرت است برگزیدیم زیرا با تمام تلاش و زحمات که دین پژوهان و قرآن پژوهان بزرگ انجام داده اند جای مسئله هجرت از منظر قرآن و عترت هم چنان خالی است زیرا که در رابطه با ایمان ، جهاد ، صبر و شهادت ، کتابهای زیادی تألیف شده است ولی در رابطه با هجرت از نظر قرآن کریم به طور مستقل توجه نکرده اند و کتابی نوشته نشده است و باشد که این کار کم و قدم اندک مورد رضای خدای سبحان و ولی نعمت مان حضرت صاحب الامر (عج الله تعالی فرجه الشریف) قرار بگیرد.

پیشینه تحقیق

چون بحث مفهوم هجرت ریشه قرآنی دارد لذا مفسرین قرآن کریم به تناسب آیات مربوط به هجرت مطالبی را به نحوی مطرح کرده اند. و از سوی دیگر علما علم اخلاق نیز به این موضوع توجه داشته و از اهمیت آن آگاه بوده اند، که در خصوص هجرت اخلاقی توجه بیشتری کرده اند و در کتب تاریخی نیز بحثی از هجرت شده است، که هجرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم را یکی از حوادث مهم تاریخی اسلام می شمارد. و اما کتابی که بصورت مستقل و کامل و تحقیقی در این موضوع تألیف شده باشد و موضوع هجرت را از نظر قرآن و احادیث بررسی کرده باشد بر آن برنخوردم. و در آثار دیگران نیز بحثهای در باره هجرت انجام شده که از جمله شهید مطهری، عمید زنجانی، در باره مسئله ای هجرت مطالبی ارزشمندی را عنوان کرده است. ولی بطوری مستقل در این باره کاری تحقیقی ظاهراً انجام نشده است.

فرضیه تحقیق

مفهوم هجرت در قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم السلام به عنوان يك اصل سازنده اخلاقی، سیاسی مذهبی، فرهنگی علمی، تربیتی و اقتصاد مطرح شد، و از جمله عوامل تکامل معنوی و مادی انسان در جامعه است، که دارای آثار و فواید است.

پیش فرضیه های تحقیق

الف:- هجرت دارای اقسامی است.

ب:- سرزمین خداوند برای عبادت و پرستش وسیع است.

د:- هجرت دارای آثار مثبت و منفی می باشد.

روش تحقیق

روش کتاب خانه است که در این روش ، پژوهش از آیات و روایات مربوط به هجرت انجام شده است، و نظریات مفسرین در تفسیر آیات مربوطه مورد بررسی قرار گرفته. روش جمع آوری اطلاعات : در این تحقیق به صورت استفاده از کتابخانه ها می باشد، که عمدتاً از کتب تفسیری استفاده شده است . و تلاش شده است که انصاف و امانت در آن رعایت شوده ترجمه آیات از ترجمه آیت الله مکارم شیرازی استفاده شده است.

محدودیت های تحقیق

بی تردید هر تحقیقی برای به ثمر نشستن و به نتیجه مطلوب رسیدن با مشکلات و محدودیت های رو به رو هست. و ما نیز در این طرح تحقیق با محدودیت های مواجه بودم که عبارت است:

مفهوم هجرت از منظر قرآن و عترت ﷺ

الف - یکی از محدودیتها کمبود منابع به صورتی تک نگار بوده است.

ب - عدم دست رسی به موقع با استاد رهنما در حل مشکل علمی.

ج - عدم زمان کافی از آنجا که این موضوع با علوم مختلف از جمله علوم قرآنی و علم حدیث ، اخلاق مربوط می شود این بحث اقتضاء می کرد که زمان آن بیشتر از حد يك پایان نامه باشد ؛ تا تحقیق عمیق تر و پخته تر به پایان می رسید.

مفاهیم

الف - مفهوم لغوی هجرت

علماء اهل فن و ادب در کتب لغت واژه « هجرت » را ریشه یابی و معنا کرده است از جمله گفته است :

«هجرت: به معنای مفارقت ، جدائی، دوری گزیدن ، ترك وطن کردن و دوری از دوستان و یاران و بجای دیگر رفتن و اقامت گزیدن و آنجا را وطن قرار دادن آمده است » . (۱)

واژه هجرت: از ماده « هَجَرَ » است و هَجَرَ و هِجْران بمعنای جدائی ، جدا کردن است و شخصی که از وطن خویش خارج می شود و به جای دیگری می رود به او مهاجر می گوید و وطن و دوستان را ترك گفته و مفارقت نموده و وطن دیگری را اختیار کرده است . و به این عمل هجرت گفته می شود ، « الْهَجْرُ ضِدُّ الْوَصْلِ » (۲) یعنی مفارقت، ضد وصل می باشد

۱ - دهخدا ، لغت نامه ، ماده هاء.

۲ - ابن منظور ، لسان العرب ، ج ۵ ، ص ۲۵۲ ماده هجر.

مفهوم هجرت از منظر قرآن و عتدت

« الْهِجْرَةُ بِالْكَسْرِ مُفَارَقَةُ بَلَدٍ إِلَى غَيْرِهِ » (۱) هجرت با کسر «ها» به معنی مفارقت و جدایی از شهر و بلد است « الْهِجْرُ بِالضَّمِّ وَهُوَ الْقُشُورُ » (۲) بمعنای فحش دادن است.

« وَالْهِجْرُ وَالْهِجْرَانُ مُفَارَقَةُ الْإِنْسَانِ غَيْرَهُ ، أَمَا بِالْبَزْنِ ، أَوْ بِاللِّسَانِ ، أَوْ بِالْقَلْبِ » ؛ (۳)
یعنی هجر و هجران بمعنای جدایی و مفارقت انسان است غیر خودش را، و این جدایی یا به بدن و جسم است ، و یا بازبان سخن نگفتن و یا باقلب.

راغب به تناسب مباحث لفظی قرآن در باره مفهوم لغوی هجرت در قرآن با تفصیل بیشتری بحث نموده و از آن مثال آورده است:

الف - قال الله تعالى:

« وَأَهْجُرُوهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ ... » ؛ (۴) یعنی در بستر از آنها (همسر ناصالح) دوری نماید.

هجر در این آیه کنایه است از مفارقت و جدایی مرد از همسرش در بستر ، این مفارقت بدنی و جسمی می باشد.

ب - « ... إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا » ؛ (۵)

... قوم من قرآن را رها کردند .

هجر در این آیه بمعنایی جدایی قلبی و زبانی آمده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله وسلم در پیشگاهی خداوند شکایت می برد که قوم من از قرآن

۱ - المصباح المنیر ، ص ۶۴۳ ،

۲ - زمخشری ، اساس البلاغه ، ص ۴۷۹ .

۳ - راغب اصفهانی ، مفردات ، ص ۵۶۳ ، کتاب هاء .

۴ - نساء ، ۳۴ .

۵ - فرقان ، ۳۰ .